

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği

QARABAĞ XALÇALARI: İLMƏLƏRİN SEHRİ

Qarabağ təkcə Azərbaycan deyil, eyni zamanda dünyanın ən ulu tarixə malik diyarlarından. Füzuli rayonunda, hazırda Ermənistanın işğal altında olan Azıx mağarasından tapılan qədim insan məskəni buna sübutdur. Qarabağ sözünün etimologiyasına nəzər salsaq, Azərbaycan dilindəki "qara" və "bağ" sözlərindən əmələ gəldiyini asanlıqla anlamaq olar. Bu söz birləşməsi Azərbaycan xalqının özü qədar qədim tarixə malikdir. İlk mənbələrdə təxminən 1300 il bundan əvvəl işlənib. Əvvəllər tarixi-coğrafi anlayış kimi konkret məkanı bildirib, sonra isə geniş coğrafi əraziyə aid edilib. Azərbaycan və digər türk dillərində "qara"nın rəngdən başqa "sax", "qalın", "böyük", "tünd" və başqa mənaları var. Bu baxımdan, "Qarabağ" termini "qara bağ", yəni "böyük bağ", "sax bağ", "qalın bağ", "sofali bağ" kimi mənalar kəsb edir.

Bundan əlavə, bəzi mənbələrdə Qarabağın dağlıq hissəsi "Arsax" adlandırılır. Aşarşirmalər göstərir ki, bu söz qədim yerli türk etnoslarından olan saklarla bağlıdır. "Ər" və "sak" sözlərinin birləşməsindən yaranıb.

Qarabağ füsunkar təbiəti, heyrətamiz musiqisi, qədim abidələri, nadir cins atları ilə yanaşı, həm də nəfis xalçaları ilə dünyada tanınır. Qədimliyi ilə seçilən bu xalçalar Azərbaycan dekorativ təbii sənətinin nadir incilərindəndir.

Qarabağ xalçaçılığının inkişaf etdiyi ən qədim məkanlardandır. Təsədüfi deyil ki, Altayda Pazırq kurqanlarından tapılmış və ən qədim xalça nümunəsi hesab edilən (2500 il əvvəl) "Pazırq" xalçası da Qarabağda - qədim Bərdədə toxunub.

IX-XVI əsrlərdə yaşamış bir çox ərəb tarixçilərinə aid mənbələrdə Qarabağ xalçalarının nəfisiyləndirilib, bu xalçaların Yaxın Şərq ölkələrində böyük şöhrət qazanmasından bəhs edilir.

Sənət və mədəniyyət mərkəzi kimi məşhurlaşan Qarabağda daşılmə, duşçuluq, metalislmə və sair ilə yanaşı, toxuculuq sənəti də özünəməxsus inkişaf yolu keçib. Bu sənət növünün meydana gəlməsi və inkişafı üçün zəruri şərtlərdən biri olan xammal chtiyatının

bolluğu bölgədə toxuculuğun geniş yayılmasına təkan verib. Ən qədim zamanlardan Qarabağ xalçalarının müxtəlif prosedurlardan keçərək ərsəyə gəlməsi, məişətdə istifadəsi yayğı, diqqət və məhəbbətlə müşayiət olunub. Maraqlı nəxə elementləri və təsvirlərlə bəzədilən bu xovlu və xovsuz xalçalar müxtəlif təbəqədən olan insanlara məxsus dəyərlər, çadırların, alaçıqların, yaşayış evlərinin və sarayların divar bəzəklərində, döşənməsində istifadə edilib. Təsədüfi deyil ki, zövq və rahatlıq mənbəyi olan xalçalar Qarabağ bölgəsində var-dövlət göstəricilərindən biri hesab olunub.

Hələ X əsrdən başlayaraq xov və pambıq emalı ilə məşğul olan iri sənətkarlıq mərkəzi kimi tanınan Qarabağın həm dağlıq, həm də aran zonalərində xalçaçılıq sənəti özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənən inkişaf yolu keçib. Tarixi inkişaf prosesində Qarabağ xalçaçılıq məktəbi öz spesifikasiyini qoruyub saxlayıb. Bu xalçaların bədii tərtibatında həndəslişdirilmiş nəbati naşılar, rəmzi xarakterli rəsmilər, dekorativ və təsviri sənətin müxtəlif sahələrindən götürülmüş kompozisiyalar daxildir. Azərbaycan milli ornamentə sayılan buta, həmçinin göl və xoşçalar, müxtəlif heyvan təsvirləri, təbiət mənzərələri, ov səhnələri Qarabağ xalçalarında geniş istifadə olunub.

Qarabağ xalçalarının forması uzunsov, rəng-boyaq palitrası olduqca zəngindir. Bu palitra Qarabağ təbiətinin bütün rənglərinin ən zərif çalarlarını özündə əks etdirir. Burada al-qırmızı, palıdı, qızı, sarı, çəhray, qırmızı rənglər daha çoxdur. Yerli qoyun növlərinin yununu xüsusiyyətlərinə görə Qarabağ xalçaları üç hündür və yumaşq xova malikdir. Bu xalçaların ilmə hündürürlüyü 6-10 metr, ilmə sıxlığı hər kvadratmetr sahədə 90 mindən 160 minədək olur. "Açma-yumma", "Aran", "Bağcadagüllər", "Balıq", "Buynuz", "Bərdə", "Bəhmənli", "Qarabağ", "Mugan", "Xanlıq", "Çələbi", "Şabalıdbuta" və sair çeşnili xalça kompozisiyaları Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin klassik nümunələrindəndir.

XVIII əsrdən başlayaraq Şuşada



klassik çeşnili xalçalarla yanaşı Rusiyadan, eləcə də Avropadan gətirilən məişət əşyalarından götürülmüş təsvirlərdən yeni çeşnilər hazırlanıb, "Bağcadagüllər", "Saxsıdagüllər", "Buluq" kimi maraqlı kompozisiyali xalçalar toxunurdu. Möhz bu dövrdən etibarən Şuşa şəhərində Qarabağ xalçaçılıq məktəbinin yeni inkişaf dövrü başlayır. Şuşa şəhərində Qarabağ xalçalarının paytaxtı olması, mədəniyyət və incəsənət mərkəzi kimi inkişaf etməsi, Qarabağın İran, Türkiyə, Ərəbistan, Hindistan və Rusiya ilə karvan ticarət yollarının qovuşduğunda yerləşməsi burada xalçaçılığın daim təkmilləşməsinə, bədii və texnoloji cəhətdən yüksək səviyyəyə çatmasına zəmin yaradıb.

Xalçaçılıq Qarabağın dağlıq hissəsi ilə yanaşı, xammalla daha yaxşı təmin olunan aran bölgəsində - Ağdam, Bərdə, Ağcabədi, Füzulidə də geniş inkişaf etmişdi.

"Qarabağ" xalçaları bir neçə variantda kompozisiyaya malikdir. Onlardan birincisinin orta sahəsinin kompozisiyası yalnız gəllərdən ibarətdir və İran və Hindistanın bədii parçalarını, xüsusilə basma naşıllı pərdələri xatırladır. Bitki naşıllarına isə gəllərlə Quran-ı Kərimin üzv səhifələrində, XV - XVII əsrlərdə Təbriz rəssamlarının bədii - ədəbi əsərlərində rast gəlmək olar. Gəllərin yuxarı və aşağı hissələrində yerləşdirilmiş

başlıqlar orta sahədəki qəllər arasındakı boşluqları doldurur və bununla da xalçanın bədii dəyərini artırır. Qeyd edək ki, gəllər arasındakı məsafə və ya boşluq nə qədər azdırsa, xalçanın bədii dəyəri o qədər çoxdur. "Qarabağ xalçası"nın II növü toxucular tərəfindən "Cini-çeşni" adlandırılan xalçalardır. Onun orta sahəsinin kompozisiyasını bir sırada yerləşdirilmiş səkkizbucaqlı gəllər təşkil edir.

"Qarabağ" xalçaları müxtəlif ölçülərdə hazırlanıb. Hətta kvadrat formalı olanlara da rast gəlmək mümkündür. Bu xalçaların motivləri öz bədii dəyərini və təfsirin orijinallığına görə bənərsizdir. Əvvəllər Qarabağ xalçalarında gözəl rəsmilərlə yanaşı, ovçuluq sığıti əsaslıq təşkil edirdisə, sonralar xalçaçılıqda ovçuluq sığıtinə marağın azaldığı aydın görünür. Sonralar həmin proses getdikcə dərinləşir və XX əsrin ilk rübündə ovçuluq bir mövzu kimi tamamilə yox olur, öz yerini bir-birilə ancaq kompozisiya baxımından əlaqəli heyvan təsvirlərinə verir. "Şəddə" tipli xalçaların xovlu xalçalara təsiri məhz bununla izah edilir.

Qədim xovsuz "Şəddə" xalçaları kompozisiyaya cəhətdən ibtidai, üfşüq simmetriyanın prinsipi üzrə qurulur və birtipili adam və heyvan fiqurları paralel bölgüdə intəhasız təkrar edilir. Bitkin ovçuluq motivlərinə marağı itirən xovlu xalça ustaları həmin bədii prinsipdən istifadə edirlər.

Xalq dastanının qəhrəmanı, Şərçin böyük şairi Firdovsinin "Şahname" poemasında baş qəhrəman Rüstəmə hostr edilmiş Qarabağ xalçaları xüsusilə seçilir. Rüstəm və Söhrab xalçalar seriyası miniatür rəngkarlığı üçün ənənəvi kompozisiya prinsiplərini xalq ruhunda təfsiri ilə diqqətə layiqdir. Bunlar öz ideya, bədii xüsusiyyətlərinə görə xalçaçılıq sənətinin sözdün əs mənasında tayı-bərabəri olmayan inciləridir.

Qarabağ məktəbində sığıetli xalçaçılıq özünəməxsus üslubda inkişaf edib. Çoxşifurlu kompozisiyalarda motivlərin noql şəklində təfsirindən şüurlu surətdə imtina edilməsi simvolikanın və həyat hadisələrinin qrafik şərhinin güclənməsi Qarabağ xalçalarında ən xarakterik cizgilərdir.

Otən əsrin ortalarına qədər xalça istehsalı fərdi şəkildə evlərdə həyata keçirilirdi. 1939-cu ildə isə bu nəfis sənətin daha çox inkişaf etdiyi Ağdamda xalça fabriki yaradılıb. Qarabağ xalçaçılıq məktəbi ənənələrinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsində fabrikin yaradılmasının böyük rolu olub.

Qarabağ xalçalarının toplanması, qorunması və öyrənilməsində 1987-ci ildə Azərbaycan Xalça Muzeinin Şuşa filiali yaradılmasının əhəmiyyətini da qeyd etmək lazımdır. XVIII əsrin tarixi-memariq abidəsi sayılan general Səməd bəy Mehmandarovun müllükündə fəaliyyət göstərən muzeydə 200-dən çox xalça və xalça məmulları, bədii tikmə, geyim, zərgərlik məmulları saxlanılır. 1992-ci ildə Şuşanın Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal ərəfasında muzey əməkdaşlarının fədakar səyi nəticəsində XIX- XX əsrlərə aid olan xalçalar və digər eksponatlar xilas edilərək Bakıya gətirilib.

Ermənistanın ölkəmizə qarşı işğal siyasəti, Qarabağın dağlıq hissəsinin və ətraf ərazilərin işğal edilməsi bütün sahələr kimi, xalçaçılığa da ağır zərbə vurub. Hazırda Azərbaycanın bu qədim bölgəsində əlvən naşıllı xalçalar toxunmasında da, xalqımız Qarabağ xalçaçılıq məktəbi ənənələrini yaşatmaqdadır. Azərbaycan Xalça Muzeinin Şuşa

filiali doğma məkanından uzaq düşməsinə baxmayaraq, öz fəaliyyətini bu gün də davam etdirir. Filialın kollektivi Qarabağ bölgəsinə məxsus milli sənətimizin təbliğini və yaşadılmasını ödərinin əsas vəzifəsi sayır.

"Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğunun artırılması üzrə Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq Goranboy rayonunda məskunlaşan Xocalıdan olan məcburi köçkünlərin işlə təminatı, həmçinin Qarabağın unudulmaqda olan toxuculuq texnologiyalarının bərpası və inkişafı məqsədilə 2012-ci ildə Aşağı Ağcakənd qəsəbəsində xalça müəssisəsi yaradılıb. Azərbaycan Xalça Muzeinin Şuşa filialının əməkdaşları tərəfindən Qarabağ məktəbinə məxsus "Çələbi", "Bəhmənli" və "Malibəyli" çeşnili xalçalarının eskizləri hazırlanaraq xalça sexinə verilib.

Qarabağ xalçaçılıq məktəbi ənənələrini gənc nəsllə aşılamaq üçün Ağdam rayonunun Qozanlı qəsəbəsində yerləşən 2 saylı peşə məktəbində xalçaçılıq qrupları fəaliyyət göstərir. Burada gənqlər Azərbaycan xalçaları barədə nəzəri biliklərə yiyələnir, emalatxanada təcrübə keçirlər.

İyirmi ildən çox köçkünlük həyatı yaşayan Ağdam Xalçaçılıq İstehsalat Vahidliyi isə bu müddət ərzində fəaliyyətini Bərdə şəhərində davam etdirir.

Ağdamın Eyvazlı kəndi ərazisində sənəyə məhəlləsinin inşa edilməsi məqsədilə torpaq sahəsi ayrılıb. Qarabağ xalçaçılıq məktəbi ənənələrinin davam etdirilməsi üçün sənəyə məhəlləsində xalçaçılıq müəssisəsinin yaradılması da nəzərdə tutulub. Köçkünlük kimi ağır bir taleyə qatlaşaraq Qarabağ xalçaçılıq sənətinə yaşadanlar da, onların peşə məktəbində nəzəri biliklərə yiyələnmə təcrübə dərsləri ilə kifayətlənmədən də, bu layihənin gerçəkləşməsinə sibirsizliklə gözləyirlər.

Azrular isə daha böyükdür: işğal altındakı torpaqlarımızın tezliklə azad olunması və doğma yurdlarında toxyuaçları nəfis Qarabağ xalçaları ilə yenidən dünyanı heyran etmək...

Cavid ŞÜKUROV
Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun 31 dekabr - Dünya Azərbaycanlıların Həmrəyliyi Günü və Yeni il münasibəti ilə keçirdiyi fərdi jurnalist yazıları müsabiqəsinə təqdim olunur